

Ang Pagsasakatutubo mula sa Loob/Kultural na Pagpapatibay ng mga Salitang Pandamdaming Tumutukoy sa “Sayá”: Isang Semantikal na Elaborasyon ng Wikang Filipino sa Larangan ng Sikolohiya

Jayson D. Petras

Unibersidad ng Pilipinas Diliman

ABSTRACT

The Philippines has often been recognized as one of the most emotional countries in the world. Despite this, there is a scarcity of research pertaining to emotions in the context of Filipinos' own language and culture; instead, the convenient practice of explaining phenomena based on studies published abroad continues. This is the reason why even local scholarship remains ethnocentric, particularly Anglocentric, in nature. This paper answers the need to contextualize studies about emotions by adopting cultural revalidation or indigenization from within that was developed by the Father of Filipino Psychology, Virgilio G. Enriquez, as an approach to the semantic elaboration of Filipino words pertaining to “happiness.” In analyzing the scope and depth of such words, as well as their similarities and differences, it is essential to consider the universal aspect of understanding emotion through the Natural Semantic Metalanguage (NSM) developed by Anna Wierzbicka and her colleagues and the particular aspect embedded in the *loob-labas* (internal-external) dimensions and the Filipino culture-specific use of language. Through this, highlighting the uniqueness of the words *alíw*, *galák*, *ligáya*, *lugód*, *luwalhati*, *sayá*, *siyá*, *tuwâ*, and *wíli* becomes possible. In the end, the researcher poses the challenge of continuous examination of the language of emotion toward understanding Filipino personality.

Keywords: Indigenization from within, cultural revalidation, emotion research, semantic elaboration, Filipino psychology

INTRODUKSIYON

Kung pagbabatayan ang kaliwa't kanang sarbey sa daigdig, maituturing na tatak ng Pilipino ang pagiging emosyonal. Pinatunayan ito noong 2012 sa pag-aaral ng *Gallup*, isang ahensiyang nakabase sa Estados Unidos, na nagsasaad na ang Pilipinas ang pinaka-emosyonal na bansa sa daigdig. Ayon din sa ulat, tanging ang Pilipinas ang bansa sa Timog Silangang Asya na pumaloob sa 15 pinaka-emosyonal na bansa

sa pagtatala nito ng 60% pagtugon ng mga kalahok ng “Yes” (o 6 sa 10 katao ang nagpahayag ng pagdanas sa araw-araw ng mga nababanggit na emosyon) sa sumusunod na katanungan:

- (a) Did you feel well-rested yesterday?
- (b) Were you treated with respect all day yesterday?
- (c) Did you smile or laugh a lot yesterday?
- (d) Did you learn or do something interesting yesterday?
- (e) Did you experience the following feelings during a lot of the day yesterday?

Pumangalawa sa Pilipinas ang bansang El Salvador na nakakuha ng 57% at pumangatlo ang Bahrain na may 56%, samantalang pinakamababa naman ang karatig na bansang Singapore sa 36% nito (Clifton). Nangangahulugan itong ang Pilipino ang siyang may pinakamalaking pagkilala sa kaniyang mga nararamdaman – positibo man o negatibo – gaya ng galit, sakit, pagkapagod, kasiyahan, at pagkabalisa.

Bukod sa *Gallup*, lumabas sa mga nauna pang pag-aaral ang *happiness index* ng Pilipinas. Batay sa *Axa Life Outlook Index* noong 2007, pangalawa ang Pilipinas sa pinakamasasayang bansa sa Asya samantalang pumuwesto naman ito sa ika-38 sa daigdig noong 2008 ayon sa *World Values Survey*. Sinusugan ito ng *National Statistical Coordination Board* (NSCB) sa kanilang ulat na nagsasaad na halos 90% ng mga Pilipino ay pangunahing humuhugot ng kasiyahan sa kanilang pamilya, kalusugan, at relihiyon (Javier 100).

Ang mga nabanggit na pagtingin sa Pilipinas at sa mga Pilipino sa usapin ng emosyon ang siyang inaangklahan ng kasalukuyang pag-aaral sa pagbibigay-tutok nito sa mga salitang pandamdaming tumutukoy sa “sayá” sa wikang Filipino. Bagama’t marami nang naging pag-aaral sa emosyon at sa pagpapakahulugan dito sa larangan ng sikolohiya, litaw pa rin ang isyu ng etnosentrismo o Anglosentrismo na pinagtitibay ng karaniwang pagdikit sa mga terminong Ingles bilang unibersal at obhektibong metawika (Goddard 88). Hindi naiiba rito ang kaso sa Pilipinas na tumitingin at nagpapaliwanag sa mga salitang pandamdamin sa wikang Filipino na tila direktang salin lamang ng mga salitang Ingles at kung gayon ay wala nang kinakailangan pang pagpapalawig at pagpapalalim. Bitag itong maituturing sa iskolarsyip na nararapat lamang na maalpasan sa pamamagitan ng pagdukal sa kamalayang Pilipino at pananaw na nakapaloob sa sariling wika.

EMOSYON O DAMDAMIN?

Ayon kina Ciccarelli at White (378), ang emosyon ay “ang pakiramdam na aspekto ng kamalayan na mailalarawan sa pamamagitan ng tatlong elemento: 1. pisikal na

pagpukaw; 2. asal/kilos na naglalantad ng nararamdaman sa labas; at 3. panloob na kabatiran ng pakiramdam [akin ang salin].” Binibigyang-diin sa ganitong pagpapakahulugan ang kombinasyon ng damdamin, pag-iisip, at mga proseso sa katawan na siyang kabuuang diwa ng emosyon.

Kaugnay nito, paimbabaw na mapapansing ang konsepto ng “damdamin” (na isinasalin sa Ingles bilang “feeling”) ay isang bahagi lamang ng emosyon. Dagdag pa rito, sa mga pag-aaral sa wikang Ingles, higit na tinatanggap ng mga sikolohista ang terminong “emotion” sa halip na “feeling” sapagkat may dating ang nauna bilang obhektibo at kung gayon ay maaaring isalang sa siyentipikong pag-aaral. Mas pinipili rin ng mga antropolohista ang “emotion” dahil sa taglay nitong interpersonal na panlipunang batayan. Gayunman, hindi ito nangangahulugang simpleng mahahawakan ang konsepto ng “emotion” dahil isa rin itong masalimuot na konseptong kadalasang kasalitan pa rin ng koseptong “feeling” at “body” sa mga literaturang antropolohikal (Wierzbicka 1-2). Nagbabago-bago rin ang pakahulugan dito batay sa iba’t ibang dalumat-kaisipan – isang katotohanang tinungtungan ng pahayag ni Feldman-Barrett (sipi kay Wierzbicka 6) na:

there is still little consensus on what emotion is or is not... The future of affective science will be determined by our ability to establish the fundamental nature of what we are studying.

Bukod sa mga nabanggit, makikita ring ang distinktibong paghihiwalay ng “emotion” at “feeling” sa wikang Ingles ay hindi totoo sa lahat ng wika. Sa kros-linggwistikong pagsusuri ni Wierzbicka (3), lumalabas na ang iba’t ibang wika ay kinapapalooban ng iba’t ibang pamamaraan ng pagkokonseptuwalisa at pagkakategorya ng karanasan ng tao. Ibinigay niyang halimbawa ang wikang Aleman na walang anumang salitang katumbas ng “emotion” at sa halip, itinatapat dito ang salitang *Gefühl* (mula sa salitang *fühlen* na nangangahulugang “to feel”) na walang isinasaad na pag-uuri sa pagitan ng pisikal at mental na damdamin. Wala ring salitang katumbas ng “emotion” sa wikang Ruso at ginagamit nila ang salitang *čuvstvo* (mula sa *čuvstvovat’* na nangangahulugang “to feel”) upang tumukoy sa damdamin samantalang ang pinaraming anyo nitong *čuvstva* ang pantukoy naman sa mental na damdamin. Sa kaso ng wikang Samoan, walang direktang katapat ang “emotion” at sa halip, ginagamit ang salitang *lagona* na siyang pantukoy rin sa “feeling”. Sa ganitong mga datos, ipinapalagay ni Wierzbicka (4) na unibersal ang konsepto ng “feeling” at kung gayon ay mas angkop na magagamit sa pagsusuri ng karanasan at kalikasan ng tao, kumpara sa “emotion” na may limitasyong kultural.

Kung ibabaling ang pansin sa wikang Filipino, makikita sa *New Vicassan’s English-Pilipino Dictionary* na itinumabas sa “feeling” at sa “emotion” ang salitang *damdamin*.

Ginagamit din ang baybay sa Filipino na *emosyón*, bagama't hindi ito tahasang nakakawala sa ideya ng damdamin sa naging pakahulugan dito ng *UP Diksiyonaryong Filipino* na “matinding damdamin tulad ng pag-ibig o takot.” Gayundin, ipinapakahulugan naman ang damdamin bilang “anumang pakiramdam na sinasabing hindi bunga ng pag-iisip gaya ng pag-ibig, galit, o lungkot.”

Bagama't lumalabas sa nabanggit na kahulugan na ang damdamin ay tiwalag sa kaisipan, hindi ito nangangahulugang walang ugnayan ang dalawa kung pagbabatayan ang kultural na pagdalumat ng agham panlipunan sa Pilipinas. Sa katunayan, sa pakahulugan ni Enriquez (6) sa sikolohiya, natukoy ang pag-aaral sa *kamalayan* na kinapapalooban ng “damdami't kaalamang nararanasan.” Maaaring sabihing ang kaalaman ang siyang kaganapan ng proseso ng pag-iisip at mahalagang bahagi ito ng kamalayan. Ugnay ito sa pananaw ni Bautista (36) na nagsasabing pumapaloob ang “damdamin at emosyon” sa bahaging “laman” ng pagkataong Pilipino, katambal ng “ideya at kaisipan.” Pinalawig pa ni Salazar (90) ang pagsusuri sa pamamagitan ng pagtatampok sa *kamalayan* bilang isang malawak na konsepto at ang *malay-tao* ay bahagi lamang nito. Sa *malay-tao*, higit pang partikular ang *ulirat* na maaaring tumukoy sa *bait*, *damdam*, *pakiramdam*, at *pandama*. Mahalagang bigyang-pansin ang kahulugan ng *damdam* sa iba't ibang wika sa Pilipinas na umuugnay sa “pagdama ng mga bagay sa labas ng dumarama”: “hipuin, hawakan” (Bikol); “pakinig, pakinggan” (Kapampangan); “lasahin, tikman” (Hiligaynon); “salatin upang malaman kung may lagnat ang isang tao” (Ilokano); at “kapkap, apuhap” (Waray) (Salazar 91). Gayunman, hindi lamang nasa dimensiyong labas ang *damdam* kundi nasa loob din. Sa paliwanag pa ni Salazar:

sa Waray mismo, ang *damdam* ay nangangahulugan din ng ‘kaba, tibok ng puso,’ na alam na nating katangian ng *ginhawa*. Di napapalayo sa kahulugang ito ng *damdam* ang pakahulugan sa *daddam* sa Ibanag na ‘salamisim,’ ‘lungkot,’ ‘alaala,’ na bunga nga ng *damdam* o *pagdaramdam* sa Tagalog – alalaumbaga, *damdamin*. (91)

Mula sa loob, mahahati ang *damdam* sa *andam* at *damdamin*. Ang *andam* ay may kinalaman sa pagkabalisa ng isang tao dulot ng maaaring mangyari sa labas ng pagkatao. Maiugnay ito sa “kutob” o “agam-agam” sa Tagalog, “paghanda” o “pag-aayos” sa Bikol at Waray, at “pag-ingat” sa Hiligaynon at Pangasinan (Salazar 91). Sa mga huling pakahulugan, mababanaag ang pangangailangan sa paglilimi o pag-iisip upang ganap na makapaghanda o makapag-ingat. Kaya naman, ang *andam* ay nangangailangan ng internalisasyon at kung gayon ay may galaw na papaloob na iba sa *dama* o *pandama* na papalabas sapagkat may pinagtutukuyan sa labas ng tao.

Kaiba sa *andam*, ang *damdamin*, ayon din kay Salazar (91), ay taal na panloob sapagkat hindi na kailangan nito ng anumang panlabas na impulso. Ito ang maaaring iturong dahilan kung bakit ang isang tao ay nakadarama ng kalungkutan kahit walang malinaw na matukoy na dahilan. Gayundin, ang anumang *damdamin* ay posible ring reaksiyon sa mga panlabas na estimulo at kung gayon ay may katangian ding papaloob.

Sa mga nabanggit, maaaring sabihing ang *damdamin* – na kadikit ng *andam*, *dama*, at *damdamin* – ay pumapaloob sa ugnayang loob at labas na esensiyal sa pagtamasa ng *ginhawa*. Ayon kay Salazar:

Ang kabuuan ng mga katangian at gawaing *pamdamin* at *pandama* ng tao, ang kanyang persepsyon sa anumang nangyayari sa loob at labas ng kanyang pagkatao, ang mga ito ay may malalim na pagkakaugnay sa *ginhawa*. Sa katunayan, ang *ginhawa* ang siyang batayan ng kaayusang *pamdamin* at *pandama* ng tao. Ang *ginhawa* ay siyang nagbibigay ng “gaan sa buhay” at ng kabaligtaran nito. Ito rin ay may kinalaman sa lahat ng mga konseptong nakapaligid sa “buhay,” “paghinga,” “hininga,” “tiyan,” “puso,” hanggang sa “pagkain” na kailangan sa buhay. (90)

Sa ganitong pagdalumat, nagkakaroon ng kakanyahan ang konsepto ng *damdamin* na hindi na lamang maikukulong sa diwa ng “feeling” at maging ng “emotion” sa wikang Ingles.¹

UNIBERSAL O PARTIKULAR?

Maliban sa kasalimuotang taglay ng mismong konsepto, isa pang malaking usapin ang unibersalidad o partikularidad ng emosyon. Isa sa matitingkad na pananaw sa usapin ng emosyon ay mula sa Amerikanong sikolohista-pilosopo na si William James na nagtataguyod ng *physicalist theory* ng emosyon. Sa kaniyang pananaw, ang takot ay maaaring maipamalas ng mga sintomas sa katawan gaya ng panginig, pagkalito, at iba pa (Goddard 86). Umani man ng mga puna ang paniniwala ni James, marami pa ring sikolohista ang naniniwala na mayroong batayang emosyon ang tao na likas na bahagi ng kaniyang neuro-pisyolohikal na pagkakabuo. Popular na tinatanggap na kabilang dito ang galit, takot, gulat, lungkot, tuwâ, at inis (Goddard 87). Mula rito, maaaninag ang ilang aspektong unibersal ng emosyon. Umaayon ito sa nauna nang pag-aaral ni Charles Darwin na nagsasaad na ang *damdamin* ay bahagi ng ebolusyon ng tao at kung gayon, tumatagos ito sa anumang hanggang kultural (Atkinson et al. 362).

Kaugnay ng aspektong pisikal o pisyolohiya, sinasabing maiuugnay ang pagdanas ng emosyon sa aktibong pagtugon ng *sympathetic nervous system*. Ito ang nagdudulot

ng pagbilis ng tibok ng puso, paglaki ng inla o *pupil*, at pagkatuyo ng bibig kung nagagalit o natatakot. Higit na nakita ang ispesipikong pagbabago sa katawan dulot ng pagdanas ng iba't ibang emosyon sa mga pag-aaral sa laboratoryo. Sa pagsusuri nina Levenson et al. (sipi kina Ciccarelli at White 379), lumalabas na ang takot ay kadikit ng paglamig ng balat (pagbaba ng temperatura) samantalang ang galit ay naiuugnay sa pag-init ng balat (pagtaas ng temperatura) at pagtaas ng presyon.

Kung pagtutuunan naman ng pansin ang utak at ang kinalaman nito sa emosyon, matutukoy ang *amygdala*, isang maliit na erya na matatagpuan sa *limbic system* sa magkabilang panig ng utak, na siyang inuugnay sa takot na nadarama ng tao at hayop (Davis at Whalen; Fanselow at Gale; sipi kina Ciccarelli at White 379) at sa ekspresyon ng mukha ng tao (Morris et al.; sipi kina Ciccarelli at White 379). Samakatwid, ang pagkasira ng *amygdala* ay posibleng magdulot ng kawalan ng kakayahang makabuo ng takot (LaBar et al.; sipi kina Ciccarelli at White 379) at makakilala sa emosyong hatid ng ekspresyon ng mukha (Adolphs at Tranel; sipi kina Ciccarelli at White 379).

May gampanin din ang magkabilang emispero ng utak sa kabuuang danas ng emosyon. Itinuturo ng mga pananaliksik ang kaliwang emispero na siyang may kinalaman sa mga negatibong damdaming gaya ng kalungkutan, pagkabalisa, at depresyon (Ahern at Schwartz; Davidson et al.; Papousek at Schuller; sipi kina Ciccarelli at White 379). Gayunman, sa iba pang pag-aaral, lumalabas ang pagtaas sa aktibidad ng kaliwang emispero, partikular sa *frontal lobe*, sa panahon ng meditasyon na nagbubunsod naman ng pagbababa ng antas ng pagkabalisa ng mga kalahok (Davidson et al.; sipi kina Ciccarelli at White 379). Nangangahulugan lamang ito na ang eksaktong lugar ng aktibidad sa kaliwang emispero ay maaaring makapagdulot ng iba't ibang pagdanas ng emosyon. Sa kabilang dako, natuklasan naman ng mga mananaliksik na ang kanang emispero ng utak ng tao ay higit na aktibo sa mga panahong kinikilala nito ang emosyon batay sa ekspresyon ng mukha (Voyer at Rodgers; sipi kina Ciccarelli at White 379).

Kung ibabaling ang pansin sa aspektong kaasalan ng emosyon, masasabing naipamamalas ang nararamdaman sa pamamagitan ng: 1. ekspresyon ng mukha; 2. galaw ng katawan, at; 3. aksiyon (Ciccarelli at White 379). Nagsisilbing pahiwatig ito ng ipinaaabot na damdamin ng tao. Sa pag-aaral nina Ekman at Friesen kaugnay ng ekspresyon ng mukha, lumalabas na ang mga taong pumapaloob sa iba't ibang kultura – Hapon, Europeo, Amerikano, at tribong Fore ng New Guinea – ay may kaisahan sa pagkilala ng iba't ibang ekspresyon ng mukha na napatutungkol sa galit, takot, yamot, sayá, gulat, lungkot, at lait (Ciccarelli at White 380). Dagdag pa rito, maging ang mga batang bulag na nang ipanganak ay sinasabing nakalilikha ng angkop

na ekspresyon ng mukha para sa iba't ibang partikular na sitwasyon na nagpapatunay ng batayang biyolohikal ng mga ekspresyong pandamdamin (Charlesworth at Kreutzer; Fulcher; sipi kina Ciccarelli at White 380).

Bagama't sa unang tingin ay mababakas ang unibersalidad ng emosyon sa pag-aaral ng ekspresyon ng mukha, kinalaunan ay nakatanggap ng sari-saring puna ang kaparaanang ginamit sa nasabing mga eksperimento. Una, ang mga estimulo/larawang ginamit ay hindi biglaang kuha ng mga tunay na emosyon kundi mga larawang sadyang nagpapamalas ng eksaheradong ekspresyon ng tinatayang batayang emosyon. Ikalawa, kadalasang ipinapalagay ng mga nagsasagawa ng mga eksperimento na may direktang katumbas sa ibang wika ang mga salitang Ingles gaya ng *sad, angry, disgusted, afraid, surprised, at happy* at dahil dito ay hindi na nabibigyang-pansin ang suliranin sa pagsasalin. Ikatlo, ang pinakamadalas na gamiting metodo ay ang pagpapakita ng serye ng mga larawan sa mga kalahok at pagkatapos ay papipiliin ang mga ito sa limitadong set ng mga terminong itinala ng mananaliksik; ibig sabihin, walang puwang para sa sariling interpretasyon ang mga kalahok (Goddard 348).

Gayundin, makikita ang pagkakaiba-iba sa konteksto at kaparaanan ng pagpapakita ng sinasaloob batay sa itinakda ng kultura. Sinasabing hindi sanay ang mga Hapones sa pagpapamalas ng kanilang damdamin sa publiko kaya pananatilihin nila ang kanilang hinahon habang nasa labas. Kaugnay nito, higit silang inaasahang ngumiti sa publiko sa mga panahong nakadarama ng negatibong emosyon gaya ng pagkamatay ng isang kaanak (Hearn; Morsbach; sipi kay Goddard 349-350). Higit na matinkad na manipestasyon naman ng galit para sa mga Ugandan ang akto ng pag-alis mula sa nakararami at pag-iyak sa halip na biyolenteng reaksiyon o agresyon sa dahilan ng nararamdaman (Davitz 185; sipi kay Heelas 175).

Sa kaso ng mga Pilipino, itinala ni Maggay (144-154) ang “Panimulang Kodipikasyon ng mga Di-Verbal na Pagpapahiwatig ng mga Pilipino” na hango mula sa pagsangguni sa mga naunang pag-aaral nina Covar, Peralta at Racelis, Hernandez at Agcaoili, at Medina. Sa nasabing talaan, hindi lamang binibigyang-depinisyon ang galaw ng katawan kundi maging ang kultural na pagpapakahulugan sa anyo ng bahagi ng katawan. Ilan sa mahahalagang banggitin kaugnay ng damdamin ang sumusunod:

Pahiwatig hinggil sa Bahagi ng Katawan

- kalbo (buhok) – nakakatawa (“Ang tatang mong kalbo.”)
- kunot ang noo – mabigat ang suliranin; di-pagkaunawa, naguguluhan o malalim ang iniisip; inis, yamot, galit
- malinyang noo – maraming suliranin o karanasan
- salubong ang kilay – galit; mainitin ang ulo; masungit; naiinis; matapang

- isang kilay ang nakataas – suplado; isnabero; mapagmataas; tumututol; nanlalait
- dalawang kilay ang nakataas – pagkagitla o pagkasorpresa (may kasamang “Uy!” paminsan-minsan); malugod na pagbati; pag-ayon (kapag inulit-ulit)
- nandidilat na mata – nagagalit; nahihindik
- naningkit ang mata – pigil na galit; gigil sa pinag-uukulan, nagbabadya na “Humanda ka!”
- namulagat na mata – nagtaka; nagalit
- maningning ang mata – matalino; puno ng sigla at buhay
- malamlam na mata – may dinaramdam; malungkot
- tinging matalim – galit o namumuhi
- malayo ang tingin – nag-iisip; may dinaramdam na kalungkutan; balisa
- papikit-pikit – nanghahalina; ninenerbiyos; kung sa mga bata, “beautiful eyes”
- matang nanlilisk – papatay ng tao; nawalan ng bait
- matang mapanudyo – palabiro
- matang mabalasik – galit; mapusok; mabagsik
- nakanganga (bibig) – nagulat; napatanga
- pagkagat ng labi – nagsisisi; nagdadalamhati; nanghihinayang; nasasaktan
- paglabas ng dila – “Be, buti nga!” kung mga bata; paglait
- tunog ng dilang “Tsk, tsk, tsk” – panghihinayang; babala (“Hala ka, lagot ka”); pagkaawa, panghihinayang
- pagtitiim ng bagang at ngipin – galit; nagpipigil at nagngangalit ang damdamin
- nakanguso – nagtatampo; nagdadabog; masama ang loob
- ngiting-pilit – nasaktan ngunit ayaw magpahalata; nagpapakitang-tao; ibig lang makisama at magbigay-galang sa madla
- ngingiti-ngiti – may kaluguran ang loob, gaya ng dalagang nananaginip nang gising
- ngiti sa magkabilang dulo ng pisngi – tuwang-tuwa
- mahaba ang buhok – nagluluksa; bigo; Biyernes Santo
- bumagsak ang mukha – napawi ang tuwâ
- makulimlim ang mukha – malungkot, mapanglaw
- ngiwi – galit at nanlalait; namimilipit ang mukha; sukdulang kirot
- simangot – nagmamaktol; galit at masama ang loob; nasusuya
- irap – tampo; sama ng loob; inis

Ilang Pahiwatig ng Galaw ng Iba’t Ibang Bahagi ng Katawan

- pagtungo ng ulo – paggalang; pagkahiya; pagkalungkot; malalim na pag-iisip
- pag-iling – hindi o huwag; ayaw; may kinabibigatan ng loob ngunit hinahayaan na lang
- pagkamot ng ulo – nahihiya; naiinis; di-pagkaunawa
- palingon-lingon – natatakot; nangangamba
- nakataas ang dalawang kamay – “Yehey! Panalo kami.”

- nakapamaywang – tipong “Ako ang reyna dito.” O kaya’y “Humanda ka at tatarayan kita”; galit
- kamay nakatutop sa dibdib – nagsisisi; kinakabahan
- pagsasalpukan ng dalawang balakang nang isa o dalawang beses – katuwaang pahiwatig ng pagkakaisa; pagkakaintindihan ng magkakaibigan
- upong kiti-kiti – di-mapakali; balisa
- nakaupo ngunit kumukuyakoy ang mga hita o binti – ninenerbiyos o sobrang sigla
- pagtuktok ng paa o sakong – nagmamadali; di-mapakali

UGNAYANG WIKA AT EMOSYON AT ANG POLITIKA NG ETNOSENTRISMO/ANGLOSENTRISMO

Ang problematisasyon sa unibersalidad at partikularidad ng emosyon ay hindi lamang limitado sa di-berbal na komunikasyon. Makikita rin ang salimuot ng usapin sa pag-uugnay rito sa wika.

Kung tutuusin, hindi kinakailangang manulay ang isang emosyon sa wika upang maipasok sa kamalayan, makilala, maramdaman, o mapag-usapan. Tinukoy na halimbawa ni Wierzbicka (587) ang salitang Polako na *teŝknić* na walang direktang tumbas sa Ingles at mailulugar lamang sa pagitan ng mga terminong *homesick*, *miss*, *pine*, at *nostalgia*. Gayunman, naniniwala siyang ang indibidwal na ispiker ng Ingles ay nakararanas din nito subalit sa kabuuan ng lipunan at kulturang Anglo-Saxon, ang ganitong pakiramdam ay hindi ganoon ka-esensiyal upang bigyan pa ng natatanging pangalan. Magkaganito man, laging may pagtatangkang ipaliwanag ang nararamdaman sa pamamagitan ng mga salita o parirala sa panahon ng kawalan ng isang simpleng pantukoy rito. Ika nga ni Epistola (25), hindi tayo nasisiyahang basta namamalayan na lamang ang isang bagay sa ating paligid. Gumagamit tayo ng wika upang bigyang-kaayusan ang impresyong inihahatid ng ating mga pandama buhat sa kapaligiran.

Makikita ang pagbibigay-pansin sa wika sa mga literatura sa emosyon. Pinaghiwalay ni Leventhal (sipi kay Heelas 171-172) ang ideya ng “emotional elements” (aspektong biyolohikal) at ng “emotional experiences” (aspektong sosyal). Aniya, ang anumang natural na elemento ay kinakailangang mapagyaman ng kahulugan bago maging ganap na danas. Sa talakay naman nina Ciccarelli at White (381), ang pagbibigay-ngalan sa nadarama ay isa sa mga elemento ng emosyon. Tinawag nila itong “cognitive element” sapagkat ang proseso ng pagpapangalan ay paraan din ng paghagilap sa alaala ng kaparehong karanasan, pag-unawa sa konteksto ng emosyon, at pagbibigay ng angkop na solusyon sa pamamagitan ng pangalan. Para kay Heelas (173), maaaring mabuo ang iba’t ibang emosyon kung may mga salita na magtatakda ng iba’t ibang kahulugan ng mga ito. Maiuugnay rito ang pananaw nina Lewis at

Saarni (sipi kay Heelas 173) na nagsasaad na isang kahingian ang pagkakaroon ng wika ng emosyon ng organismo sa pagdanas nito.

Dahil ang wika ay bukal ng diwa, kamalayan, at kaisipan – samakatwid, ng *Weltanschauung* – ng tao, may mga ideyang higit na nasasaklaw ng isang partikular na wika kaysa sa iba (Enriquez at Alfonso 77-82). Halimbawa, ang tribong Chewong ng Malaysia ay nalilimitahan sa walong salitang pandamdamin samantalang ang wikang Malay ay may 230 termino at 750 naman ang mga Tsino (Taiwanese) (Heelas 174).

Ang nasabing bisa ng wika ang sentral na salik sa problematisasyon ni Wierzbicka (584) sa naging paglalata ng mga pundamental na emosyong ipinapalagay na likas at unibersal. Tinukoy niya ang mga batayang emosyong itinala nina Izard at Buechler: 1. *interest*, 2. *joy*, 3. *surprise*, 4. *sadness*, 5. *anger*, 6. *disgust*, 7. *contempt*, 8. *fear*, 9. *shame/shyness*, at 10. *guilt*. Aniya, litaw ang pagkakahabi ng nasabing talaan sa reyalidad ng wikang Ingles at kung gayon, patuloy na nakukulang lamang ito sa etnosentrismo, partikular sa Anglosentrismo. Binigay niyang mga halimbawa ang kawalan ng eksaktong salita ng mga Polako para sa terminong *disgust* sa Ingles at ang hindi pagkakahawalay sa antas leksikal ng salitang *shame* at *fear* sa kaso ng wikang Gidjngali na isang wikang Aboriginal sa Australia gayong nababanggit ang mga ito bilang mga likas at unibersal na karanasan ng tao. Hindi nakapagtataka ang ganitong sitwasyon lalo na't malaon nang naiposisyon ang Ingles sa iba't ibang larangan na pinagtibay ng mga taguri ditong "unibersal na wika" at "wika sa anumang panahon" (Kachru 19). Sa katunayan, karamihan sa mga sikolohistang nag-aaral hinggil sa emosyon ay bumubuo at sumusulat ng mga pananaliksik sa wikang Ingles. Paglilina ni Wierzbicka (584), nabuo mula sa sariling taksonomiya ng lipunang Ingles ang mga salitang tumutukoy sa emosyon sa wikang ito at kung gayon, hindi masasabing ganap na obhektibo at walang kinikilingang kultura. Inilutang niya ang apat na esensiyal na salik sa paglalata ng unibersal na mga batayang emosyon ng tao (585):

1. Kinakailangang kilalanin ang mga pundamental na emosyon sa pamamagitan ng isang *language-independent semantic metalanguage* at hindi sa pamamagitan lamang ng mga salitang katutubo sa Ingles. Sa mga talakay ni Wierzbicka hinggil sa emosyon, ipinanukala at dinalumat niya ang *Natural Semantic Metalanguage* (NSM) na napaunlad sa pamamagitan ng mga kros-linggwistikong imbestigasyon. Isa itong teknikal na artipisyal na wika na kinapapalooban ng 63 konsepto, na ayon sa kaniyang pananaliksik ay tumatagos sa hanggangang itinatakdang mga wika at kultura (Wierzbicka 21). Higit pa itong bibigyang-linaw sa mga susunod na talakay.

2. Nagbibigay ng mahalagang pahiwatig sa pagmamalay ng tagapagsalita ng isang wika ang pag-uuring leksikal na kaniyang nabubuo kaugnay ng emosyon.
3. Isang interdisiplinaryong gawain sa pagitan ng mga larangan ng sikolohiya, antropolohiya, at linggwistika ang pananaliksik hinggil sa unibersal at partikular na aspekto ng emosyon.
4. Mahalaga ang masinsinang pangangalap ng datos at pagsusuring semantikal bago ganap na makapagmungkahi ng unibersalidad sa usapin ng emosyon.

Sa mga nabanggit na salik, nabubuksan ang hamon sa mga mananaliksik hinggil sa emosyon sa pagkilala sa papel ng wika sa pag-unawa sa danas at pakiramdam ng tao na hindi maikakahon sa mga kompleksikong terminong Ingles na namayagpag sa literatura ng larangan.

ANG UNIBERSAL NA PAG-UNAWA SA EMOSYON AYON SA NATURAL SEMANTIC METALANGUAGE (NSM)

Sa pagkakataong ito, mahalagang balikan ang iminumungkahing NSM ni Wierzbicka para sa semantikal na pagsusuri. Sa layuning makaalpas sa karaniwang etnosentriko/Anglosentrikong pananaw sa usapin ng emosyon ng tao at makapaghain ng pag-unawang unibersal hinggil dito, pasimulang dinalumat ni Wierzbicka noong 1972 ang *Natural Semantic Metalanguage* (NSM) na nakaangkla sa paggamit ng natural na wika sa paghagip ng kahulugan ng isang konsepto. Ang natural na wikang ito ay kinapapalooban ng ipinapalagay na *universal semantic primitives*, mula sa naging kros-linggwistikong imbestigasyon, na kinikilalang mga batayang ekspresyong hindi na kinakailangan pa ng pagpapasimple/ pagpapaliwanag (*self-explanatory*) at siyang magagamit sa pagbibigay-kahulugan sa lahat ng ekspresyon (Durst 158). Dagdag pa rito, dulot ng pagiging unibersal, maituturing na konseptong komon ang *semantic primitives* na maisasalin sa lahat ng wika (bagama't hindi inalis ang pananaw na may mga ekspresyong may kadikit na iba pang kahulugan sa ibang wika).

Mahalagang bigyang-diin na ang pagtatakda ng *universal semantic primitives* ay hindi nangangahulugang pinal (Durst 162). Sa katunayan, nang pasimulan ang NSM noong 1972, naglalaman lamang ito ng 14 na elemento. Sinubok ang mga elementong ito sa iba't ibang larang gaya ng salitang pang-emosyon, salitang lohikal, categoryang gramatikal, at sintaktikong pagkakabuo, na nagdulot ng pagbabago sa bilang nito mula 14 tungong 13 o 15. Taong 1986 naman nang isagawa ang isang palihan sa semantika na inorganisa nina Cliff Goddard at David Wilkins, kung saan ang naging produkto ay ang pagpaparami sa mga elemento tungo sa bilang na 27 noong 1989. Dahil kahingian sa *semantic primitives* ang masubok sa lahat ng wika ng daigdig,

lumabas sa mga artikulong pinamatnugutan nina Goddard at Wierzbicka noong 1989 ang panunubok sa 37 elemento sa iba't ibang wika: mga Australyanong wikang Kayardild, Mparntwe Arrernte at Yankunytjatjara; mga Austronesyanong wikang Acehnese, Mangap-Mbula, at wikang Longgu at Samoan mula sa subgrupong Oceanic; wikang Ewe mula sa pamilyang Niger-Congo; Hapones; Kalam, na isang wikang Papuan; Mandarin; tatlong wikang Misumalpan ng Nicaragua; Thai; at Pranses, na nag-iisang kinatawan mula sa mga wikang Indo-Europeo. At sa taong 1996, inilatag ni Wierzbicka ang isang tentatibo at paunang pagtatangka na hanapin ang katangiang unibersal ng 55 elemento (Durst 163-164). Narito ang kabuuang sarbey ng *semantic primitives* mula 1972 hanggang 2002 na itinala ni Durst (159-161):

Talaan 1

	Wierzbicka 1972	Wierzbicka 1980	Wierzbicka 1989	Goddard at Wierzbicka (Eds.) 1994	Wierzbicka 1996	Goddard at Wierzbicka (Eds.) 2002
I	+	+	+	+	+	+
YOU	+	+	+	+	+	+
SOMEONE	+	+	+	+	+	+
SOMETHING/THING	+	+	+	+	+	+
PEOPLE				+	+	+
BODY						+
WORLD	+	+				
THIS	+	+	+	+	+	+
THE SAME			+	+	+	+
OTHER			(+)	+	+	+
ONE				+	+	+
TWO			+	+	+	+
SOME					+	+
MANY/MUCH				+	+	+
ALL			+	+	+	+
GOOD			+	+	+	+
BAD			+	+	+	+
BIG				+	+	+
SMALL				+	+	+
THINK (OF)	+	+	+	+	+	+
KNOW		(+)	+	+	+	+
WANT	+	+	+	+	+	+
FEEL	+			+	+	+
SEE					+	+
HEAR					+	+

	Wierzbicka 1972	Wierzbicka 1980	Wierzbicka 1989	Goddard at Wierzbicka (Eds.) 1994	Wierzbicka 1996	Goddard at Wierzbicka (Eds.) 2002
SAY	+	+	+	+	+	+
WORD					+	+
TRUE						+
DO			+	+	+	+
HAPPEN			+	+	+	+
MOVE					+	+
BECOME	+	+				
THERE IS					+	+
HAVE						+
LIVE/ALIVE					+	+
DIE						+
WHEN/TIME			+	+	+	+
NOW					+	+
BEFORE			(+)	+	+	+
AFTER			+	+	+	+
A LONG TIME					+	+
A SHORT TIME					+	+
FOR SOME TIME						+
WHERE/PLACE		(+)	+	+	+	+
HERE					+	+
ABOVE				+	+	+
UNDER/BELOW				+	+	+
FAR					+	+
NEAR					+	+
SIDE					+	+
INSIDE					+	+
DISWANT/NO	+	+	+	+		
NOT					+	+
MAYBE					+	+
CAN			+	+	+	+
BECAUSE			+	+	+	+
IMAGINE	+	+	+			
IF				+	+	+
IF...WOULD					+	
VERY			+	+	+	+
MORE					+	+
KIND (OF)			+	+	+	+
PART (OF)	+	+	+	+	+	+
LIKE			+	+	+	+

Sa kasalukuyan, batay sa artikulo ni Wierzbicka noong 2009, binubuo ang NSM ng 63 tinatayang unibersal na elemento tumatagos at pinagsasaluhan ng iba't ibang wika at kultura. Aniya, ang mga nasabing konsepto ang pinakamalapit na aproksimasyon ng pangkalahatan at likas na “lingua mentalis” o wika ng pag-iisip (21). Makikita sa ibaba ang bersyong Ingles ng mga ito na maaaring maunawaan at maisalin din sa iba pang wika gaya ng nabuong bersyon sa mga wikang Espanyol at Malay (Wierzbicka 5; 36-38):

Talaan 2.

Universal Semantic Primitives – English Exponents	
Substantives	I, you, someone, something/thing, people, body
Relational substantives	kind, part
Determiners	this, the same, other/else
Quantifiers	one, two, much/many, some, all
Evaluators	good, bad
Descriptors	big, small
Mental predicates	think, know, want, feel, see, hear
Speech	say, words, true
Actions, events, movement, contact	do, happen, move, touch
Location, existence, possession, specification	be (somewhere), there is, have, be (someone/ something)
Life and death	live, die
Time	when/time, now, before, after, a long time, a short time, for some time, moment
Space	where/place, here, above, below, far, near, side, inside
Logical concepts	not, maybe, can, because, if
Intensifier, augmentor	very, more
Similarity	like

Isa sa mga batayan ng pagkakatala sa mga elementong ito bilang bahagi ng NSM ay ang kanilang kasimplehan. Ayon kay Wierzbicka (585), mas simple ang konsepto, mas nakahihiwalay ito sa isang kultura lamang at kung gayon, mas posible ang leksikalisasyon nito sa higit na maraming wika. Ang ganitong katangian ang isa sa mga sanhi ng pagkawala o pagdaragdag ng mga elemento. Halimbawa, ang elementong “become” na nakapaloob sa talaan noong 1972 at 1980 ay nawala noong 1989 dulot ng pagpuna sa tunay na kapayakan nito. Sa paliwanag ni Wierzbicka (sipi kay Durst 168), sa pahayag na “Bill became a teacher”, mababatid na maaari nang tawaging “teacher” si Bill dahil pormal na siyang nakakuha ng sertipiko bilang guro at nakakuha na rin siya ng trabaho kaugnay nito. Samakatuwid, may nangyari kay Bill (“something happened to him”) na maaaring talakayin kaysa sa agarang pagsasabi na siya ay naging “teacher” na. Sa kasong ito, higit na kinilala na simple

ang elementong “happen” kaysa sa “become” at maipaliliwanag sa ganitong pormulasyon (Durst 169):

X became Y

- (a) at some time, X was not Y
- (b) after that something happened to X
- (c) after that X was Y
- (d) I say this after that time

Bukod dito, ang kombinasyon ng mga unibersal na elemento ay nakalilikha ng pinakamalapit na kognitibong senaryo ng salita ayon sa pinagmumulan nitong wika at kultura na mababatid maging ng mga bata at mga banyaga sa wika at kulturang ito. Gayunman, mahalagang bigyang-diin na ang nabubuong kahulugan sa NSM ay ang tinatawag na “compositional meaning.” Hindi nito nasasapul ang “experiential meaning” na matatamo lamang sa mismong pagdanas ng nasabing emosyon na eksklusibong mababatid ng mga taong nakapaloob sa kultura at wikang pinagmulan ng salita (Wierzbicka 21).

Sa pormulasyon ng paliwanag gamit ang *semantic primitives*, nararapat maging minimal ang paggamit ng mga bantas upang maiwasan ang paglikha ng kahulugang iba sa inaasahang ipakahulugan ng pahayag. Kadalasan ding inaayon ang istukturang tekstwal sa natural na daloy ng pagsasalita sa isang tiyak na wika. Mahalaga rin ang papel ng indensiyon na mangangahulugan na ang bahaging mayroon nito ay nakapailalim sa bahaging walang indensiyon (Durst 174). Upang ganap itong maunawaan, narito ang halimbawang pormulasyon upang ipaliwanag ang emosyong “happy” (Wierzbicka 52):

Happy

- (a) X felt something (because X thought something)
- (b) sometimes a person thinks:
- (c) “some good things happened to me
- (d) I wanted things like this to happen
- (e) I don’t want anything else now”
- (f) when this person thinks this, this person feels something good
- (g) X felt something like this

Umaayon ang ganitong balangkas sa itinakdang pangkalahatang hulma sa pagpapaliwanag ng mga salitang may kinalaman sa emosyon. Mapapansin na ang pakiramdam ni X ay ipinapakilala sa pamamagitan ng isang prototipikal na tao sa ikalawang linya na may prototipikal na kaisipang katangian ng emosyong binibigyang-pakahulugan, at sa huli, inihahambing ito sa mismong nararamdaman ni

X (Durst 184). Dagdag pa rito, lumilitaw sa pormulasyon ang dalawang batayang moda sa pagpapaliwanag ng emosyon: (a) pakiramdam na mabuti o masama (“feel good/bad”), at (b) pakiramdam na gaya nito (“feel like this”) na siyang susundan ng prototipikal na senaryo. Gayundin, lumilitaw ang pagkilala sa kognitibong katangian ng emosyon na ipinahihiwatig ng bahaging “sometimes a person thinks” (Wierzbicka 14-15).

Ang prinsipyo ng NSM, kasama na ang balangkas nito, ang magsisilbing tungtungan ng pagpapaliwanag sa mga salitang pandamdaming tumutukoy sa “sayá” na tatalakayin sa mga susunod na bahagi.

PAGSASAKATUTUBO MULA SA LOOB BILANG LAPIT SA ELABORASYON SA WIKANG FILIPINO SA LARANGAN NG SIKOLOHIYA

Ang paninindigan ni Wierzbicka hinggil sa tunay na unibersal na pagkilala sa emosyon ay maiuugnay sa adbokasiyang pinasimulan ni Virgilio G. Enriquez sa Sikolohiyang Pilipino na nag-uugat sa partikular na karanasang Pilipino bilang ambag sa sikolohiyang unibersal (5). Kaugnay nito, partikular na itunuro ni Enriquez (57) ang wikang Filipino at mga wika at kultura sa Pilipinas bilang batayan ng pagpapayabong at pag-unlad nito. Tinukoy niyang lunan ng panganib ang unibersidad dahil sa konserbatibo nitong paggamit ng wikang Ingles at kung gayon, pagiging instrumento nito sa pagtataguyod ng interes at kulturang Anglo-Amerikano. Aniya:

kung susuriin ang literatura ng agham panlipunan at sikolohiya na nasusulat sa wikang Ingles, makikita nga na talagang baluktot ang pagkaunawa sa diwa at pagkataong Pilipino dahil sa *token use* ng Filipino. Noong bandang 1950 hanggang sa dekada sisenta ay sinimulang gamitin ang wikang Filipino bagamat pahapyaw sa mga artikulo sa agham panlipunan. Sa isang banda, magaling ito... Gayunpaman, ito’y isinagawa nang walang sapat na pagpapahalaga sa wika at kulturang Pilipino, at ito’y inilahad sa pamamagitan ng wikang Ingles. (52-53)

Bilang tugon sa ganitong suliranin, nakita ni Enriquez (1-2) ang pangangailangan sa elaborasyon ng wikang Filipino sa disiplina ng sikolohiya sa pamamagitan ng paglinang at pag-aantas ng mga konsepto sa wikang Filipino (i.e., katutubong konsepto, pagtatakda ng kahulugan, pag-aandukha, pagbibinyag, paimbabaw na asimilasyon, at banyagang konsepto) at panghihiram ng salita at pagbuo ng bagong terminolohiya (i.e., saling-angkat, saling-paimbabaw, saling-panggramatika, saling-tapat, saling-angkop, saling-hiram, saling-likha). Sa mga unang bahagi ng pagbalangkas sa Sikolohiyang Pilipino, naging tunguhin ang isang anyo ng pagsasakatutubo na tinaguriang “pagsasakatutubo mula sa labas” (*indigenization from without*). Nakabatay ito sa pagsasalin sa noo’y wikang Pilipino ng mga konsepto, teorya, metodolohiya, at

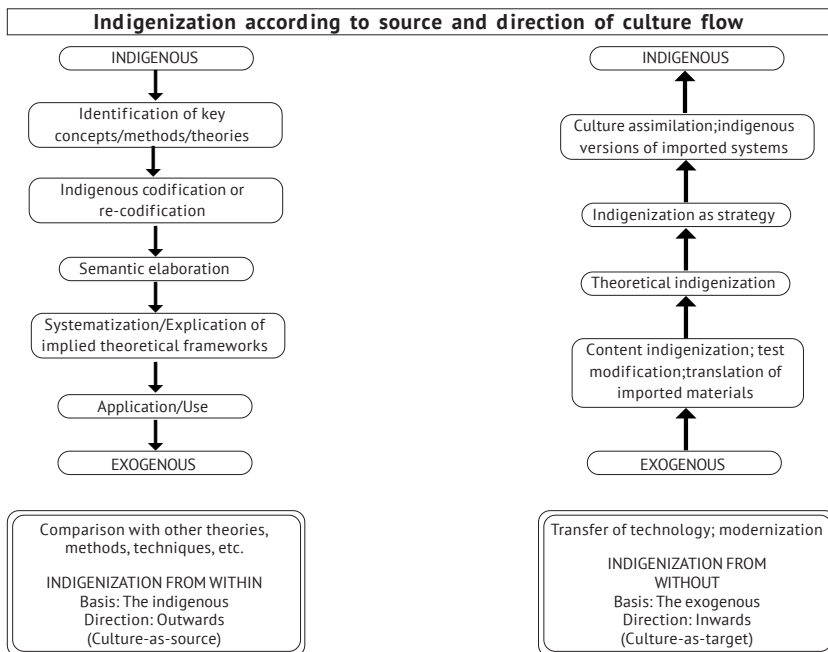

panukat mula sa Kanluran. Isang matinkad na halimbawa nito ay ang pagsasalin sa katutubong wika at konteksto ng panukat sikolohikal upang makabuo ng bersyong Pilipino. Gayunman, hindi pa rin lubusang magagap at maipahayag ng mga nagawang salin ang diwang Pilipino. Dito ibinaling ang higit na pansin sa isa pang anyo ng indihenisasyon o pagsasakatutubo na kinilalalang “pagsasakatutubo mula sa loob” (*indigenization from within*). Tumutukoy ito sa pagdukal ng katutubong sikolohiya mula sa wika at kultura at hindi simpleng pagbibihis katutubo lamang gaya ng limitasyon ng nauna. Kinalaunan, inihalili sa “pagsasakatutubo mula sa loob” ang konseptong “kultural na pagpapatibay” (*cultural revalidation*) na higit na angkop na katawagan dahil hindi na kailangang isakatutubo ang katutubo na (Pe-Pua 3). Dagdag pa rito:

batay ang estratehiya [ng kultural na pagpapatibay] sa pagtuklas sa Sikolohiyang Pilipino sa pag-aaral at pagtatasa sa historikal at sosyo-kultural na realidad; pag-unawa sa mga lokal na wika; pagpapalitaw ng katangiang Pilipino at pagpapaliwanag ng mga ito sa pananaw ng mga katutubong Pilipino. Nagbunga ang mga ito ng larangan ng kaalaman na kinapapalooban ng mga katutubong konsepto, teorya at metodolohiya – sa madaling salita, sikolohiyang angkop at makabuluhan para sa mga Pilipino. (Pe-Pua at Protacio-Marcelino 3)

Narito ang dayagram na nilikha ni Enriquez (123) kaugnay ng dalawang anyo ng pagsasakatutubo:

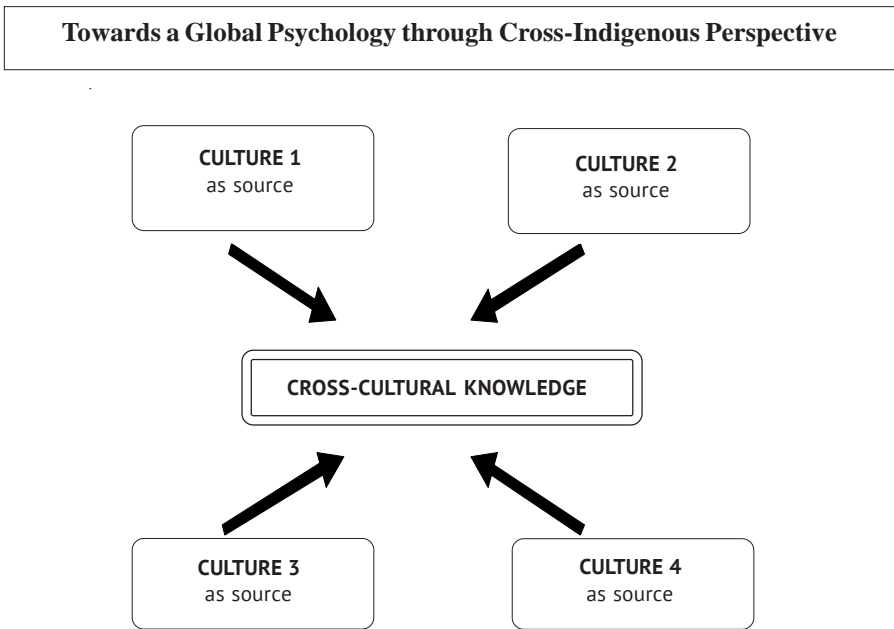
Dayagram 1.

Bagama't kapwa may bentahe at nagsasalikop ang dalawang lapit sa pagsusulong ng Sikolohiyang Pilipino, makikita sa dayagram ang partikular na batayan, daloy, at tunguhin ng bawat isa. Gaya ng nabanggit, nagsisilbing batis sa pagsasakatutubo mula sa labas ang mga kaalamang umusbong sa ibang wika, lipunan, at kultura patungo sa target o tagatanggap na kultura, na sa kasong ito ay ang kulturang Pilipino. Matingkad sa proseso nito ang paghagilap ng mga konsepto na maaaring itumbas sa dayuhang pananaw tungo sa pagpapaloob nito sa sariling kultura. Kung ididikit sa kasalukuyang pananaliksik, maaaring maiugnay ito sa karaniwang pagtalakay sa damdamin, kung saan naghahanap sa wikang Filipino ng mga salita/konseptong itatapat sa mga terminong pang-emosyon na karaniwang dumarating sa anyo nito sa wikang Ingles.

Sa kabilang dako, mula sa pagkilala sa pananaw-pandaigdig na mababakas sa pinagmumulang kulturang Pilipino, umaangkla ang lapit ng pagsasakatutubo mula sa loob/kultural na pagpapatibay sa intelektwalisasyon ng wikang Filipino na naisasakatuparan mula sa identipikasyon ng mga konsepto hanggang sa aplikasyon o pag-aangat nito sa diskursong pansikolohiya sa Pilipinas. Sa konteksto ng pag-aaral, hindi nakapagtataakang madukal ang yaman ng mga salitang pandamdamin sa wikang Filipino. Gayunman, mahalaga ang patuloy na paglinang sa mga salita sa pamamagitan ng pag-unawa sa lawak at lalim ng mga pagpapakahulugan batay sa literatura at aktwal na gamit tungo sa pagtatakda ng hangganan at kung gayon, teknikalisasyon ng mga ito para sa paggamit sa larangang tulad ng akademya. Alinsunod sa tunguhing ito ang nilalayong gawin sa kasalukuyang pananaliksik hinggil sa mga salitang pandamdaming tumutukoy sa "sayá" sa wikang Filipino. Kung babalikan sa dayagram ang bahagi ng "indigenization from within," makikitang nasa ikatlong hakbang ang semantikal na eleborasyon o pagpapaunlad sa antas ng kahulugan/pagpapakahulugan mula sa katutubo at pagkilala sa mga susing salita. Bagama't marami pang mga hakbang ang susunod matapos nito, tanging hanggang doon lamang sasaklaw ang panimulang pag-aaral ng mananaliksik. Gayunman, ang lahat ng ito ay isang pagtugon sa tunguhin ng Sikolohiyang Pilipino na makapag-ambag sa sikolohiyang unibersal/kaalamang kros-kultural sa pamamagitan ng pagkilala sa kulturang Pilipino, partikular ang wikang Filipino, bilang bukal o pinagmulan ng kaalaman (Enriquez 123; Pe-Pua 29).

Dayagram 2.

KULTURAL NA PAGPAPATIBAY NG MGA SALITANG PANDAMDAMING TUMUTUKOY SA “SAYÁ”

Ang mga talakay sa naunang bahagi ang siyang magsisilbing hulma ng pagsusuri sa mga salitang pandamdaming tumutukoy sa “sayá” sa wikang Filipino. Sa pagkilatis sa kasaklawan at kalaliman ng mga salita, kadikit ang pagkakatulad at pagkakaiba ng mga ito, mahalagang sangkap ang aspektong unibersal na pinasimulan ng NSM at ang aspektong partikular na tangan ng makahulugang dimensiyong loob-labas at kultural na pagpapakahulugang batay sa pakikipagtalastasan.

Maaaring ang pormulasyon ng paliwanag hinggil sa “happy” na nabanggit sa itaas ay may pagkakahawig sa mga salitang pandamdaming tumutukoy sa “sayá” sa wikang Filipino. Gayunman, hindi ito tahasang masasabing magkatulad dahil sa nagkakaibang kinapapaloobang kultura at paraan ng paggamit at kung gayon, maaaring maaninag ang panibagong pormulasyon ng mga ito. Bilang panimulang pag-unawa, sinangguni ng mananaliksik ang ilang diksiyonaryong monolinggwal at narito ang naging pakahulugan sa mga salitang kaugnay ng “sayá”:

Talaan 2. Kahulugan ng mga Salitang Pandamdaming Tumutukoy sa “Sayá” mula sa Iba’t Ibang Diksiyaryong Monolingwal sa Filipino

Salita	Bagong Diksiyunaryong Pilipino-Pilipino (Silverio)	Diksiyaryong Wikang Filipino (KWF)	Diksiyaryong Filipino-Filipino 2000 (Sangay ng mga Paaralang Lungsod ng Maynila)	Diksiyaryong Monolingwal sa Filipino (Gonzalez)	The New Filipino Filipino with English Dictionary (Enclare Foundation)	UP Diksiyaryong Filipino (Almario)
aliw	kasiyahan, kaginhawahan, kaluwagan o ginahawa na ipinagkaloob o tinanggap; konsolasyon, konswelo; ligaya, kaligayahan, ibang	kasiyahang-loob, katuwaan o ligaya; anumang nagbibigay ng ginhawa, ligaya, at iba pang kasiyahan	libang, alo, laro, konswelo, ligaya, kaligayahan, saya	kasiyang-loob, katuwaan o ligaya; ang anumang nagbibigay ng kasiyahang-loob, katuwaan, ginhawa at ligaya	kasiyahang-loob, katuwaan o ligaya	anumang nagdudulot ng kasiyahang-loob at katuwaan
galák	tuwa, lugod, ligaya, kasiyahang-loob, saya	damdamin ng pagkatuwa o kasiyahan; pagkamasaya, natutuwa, nagsasaya	lugod, tuwa	pagkatuwa, kasiyahan, pagkamasaya	damdamin ng pagkatuwa o kasiyahan; pagkamasaya; lugod, tuwa, saya, ligaya, luwalhati	saya
ligáya	tuwa, luwalhati, galak, lugod, saya, pelisidad, glorya, igaya	damdamin ng ganap na kasiyahan	luwalhati, tuwa, saya, glorya, igaya, kaligayahan	aliw, tuwa, galak, lugod	damdamin ng ganap na kasiyahan	saya
lugód	galak, tuwa, kasiyahan, sigla	kasiyahan at katuwaang likha ng pagkahalina o pagkaakit sa isang tao, bagay, hayop, atbp.; galak	tuwa, galak, aliw	kasiyahan ng isang tao	kasiyahan o katuwaang likha ng pagkahalina o pagkaakit sa isang tao, bagay, hayop, atbp.; galak	kasiyahan o katuwaang likha ng pagkahalina sa isang tao, bagay, hayop, at iba pang nilalang
luwalhati	kaligayahan, glorya, kasiyahan o kagalakang ganap	kaligayahang walang hanggan; kaligayahang may kaganapan sa ibabaw ng lupa	kaligayahan, glorya, kasiyahan, ganap na kagalakan	kaligayahang walang hanggan; kaligayahang may kaganapan sa ibabaw ng lupa	kaligayahang walang hanggan	sukdulang kaligayahan, karangalan, o kabantugan; ganap na kasaganaan
sayá	tuwa, galak, ligaya, lugod, pagtatamasa	katuwaan; pagkatuwa ng marami; galak, ligaya	tuwa, lugod, galak o ligaya	tuwa, lugod, galak, ligaya	pagkakatuwa ng marami	damdamin kaugnay ng suwerte, tagumpay, at kasiyahan
siyá	---	kasapatan; lugod; kaluguran	maganda, kawili-wili	ligaya, lugod, kasapatan	kasapatan	kasiyahan; pagiging sapat; ugat ng pasiya
tuwá	galak, lugod, kasiyahan ng loob, saya, ligaya	kasiyahang-loob na nadarama ng isang tao kapag nakukuha niya ang kanyang gusto, nakakita siya ng bagay na katawa-tawa, atbp.	ligaya, galak, saya	galak, kagalakan; lugod, kaluguran; ligaya, kaligayahan; saya, kasayahan	kasiyahang-loob na nadarama ng isang tao kapag nakukuha niya ang kanyang gusto, nakakita siya ng isang bagay na katawa-tawa	saya

Salita	Bagong Diksiyunaryong Pilipino-Pilipino (Silverio)	Diksiunaryo ng Wikang Filipino (KWF)	Diksiunaryo Filipino-Filipino 2000 (Sangay ng mga Paaralang Lungsod ng Maynila)	Diksiunaryong Monolingwal sa Filipino (Gonzalez)	The New Filipino Filipino with English Dictionary (Encleare Foundation)	UP Diksiyunaryong Filipino (Almario)
wili	pagkagusto sa mabuting karanasan; pag-ulit ng ginawang kasiya-siya	kasiyahang tinatamo sa isang pook na tinitirhan o pinaglilwaliwan, na ang ibig ay doon na mamalagi; pagkaaliw sa pinapanood o binabasa na siyang naging dahilan ng pagkalimot sa ibang bagay	gusto, kawilihan, interes	pagkaaliw sa panonood, pagbabasa o paggawa ng anuman	kasiyahang tinatamo sa isang pook na tinitirhan o pinaglilwaliwan, na ang ibig ay doon na mamalagi	kasiyahan o tuwa sa isang bagay, tao, o pook

Kapansin-pansin sa mga naitala ang ikutang pagpapakahulugan ng mga salita. Bagama't tinatanggap ito bilang paunang antas ng pag-unawa sa salita, limitado ito kung gagamitin sa mas teknikal na diskurso. Sa paghihimay ng pagkakatulad at pagkakaiba ng mga salita, mahalagang angklahan ang mga simpleng konseptong hatid ng NSM. Gayunman, dulot na rin partikularidad ng wika at kultura, hindi maiiwasan ang ilang pagbabago dito kaugnay ng kultural na pagpapatibay at kung gayon, nasa kontesktong pag-unawa para sa pagsasakatutubo ng disiplina ng sikolohiya.

Bilang inisyal na pagsusuri sa kahulugan at paggamit, mahihinuhang pinakasimple sa lahat ang *tuwâ* na mailulugar sa ganitong kognitibong senaryo:

Tuwâ

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao na:
- (c) “may nangyayaring mabuti
- (d) gusto kong nangyayari ito”
- (e) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng mabuti
- (f) may naramdamang gaya nito si X

Umaayon ito sa sinasabing “nadarama ng isang tao kapag nakukuha niya ang kanyang gusto.” Gayunman, hindi ito sa loob lamang ng sarili dahil maaaring magdulot ng *tuwâ* ang “mga bagay na katawa-tawa.” Higit na makikita ang partikularidad kung ihahambing ito sa mas popular na *sayá*:

Sayá

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao na:
- (c) “may nangyaring mabuti
- (d) gusto kong mangyari ang gaya nito
- (e) wala na akong ibang gusto sa ngayon”
- (f) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng mabuti
- (g) may naramdamang gaya nito si X
- (h) naipadama ni X ang naramdaman kay Y
- (i) naramdaman din ito ni Y

Kaiba sa *tuwá* na maiuugnay na kasalukuyang nagaganap, maaaring mabuo ang realisasyon ng *sayá* matapos ang isang bagay o pangyayari (e.g. “Ang *sayá* ng byahe namin.”). Gayundin, maaaring hindi ito ang partikular na gusto ng tao kundi bahagi ng kaniyang kabuuang ginugusto na nararanasan ng katawan (Javier 103) gaya ng “suwerte at tagumpay.” Mapapansin din ang pahayag na “wala na akong ibang gusto sa ngayon” ay nagpapahiwatig ng pagiging pansamantala at panandalian ng pakiramdam (Javier 101). Esensiyal ding elemento ng *sayá* ang pagpapamalas nito sa pamamagitan ng kilos (Javier 101) – samakatwid, sa dimensiyong labas – na madarama ng kapwa kaya “naipadama ni X ang naramdaman kay Y.” Ang pagkaramdam din ng ganito ni Y ang naghuhudyat sa kahulugang ibinigay sa mga diksiyonaryo na “pagkatuwa ng marami.” Kung gayon, hindi nakapagtataakang ang *kasayahan* ay itinutumbas sa piging o *party* dahil kinapapalooban ito ng marami (kaya, “masaya kung sama-sama,” “mas marami, mas masaya”).

Bagama’t sa paimbabaw na pagtingin ay nagpapalit lamang ng patinig ang *sayá* para maging *siyá*, maipapaloob pa rin ang huli sa ibang kognitibong senaryo:

Siyá

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao na:
- (c) “may nangyaring mabuti ngayon
- (d) gusto kong mangyari ang gaya nito sa ngayon”
- (e) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng mabuti
- (f) may naramdamang gaya nito si X

Matingkad na ipinapakahulugan sa *siyá* ang “kasapatan” at kung gayon, maiuugnay ito sa pagtamasa ng mabuti sa mismong sandaling maganap ito. Dagdag pa rito, maaaring hindi ito ang tiyak na gusto ng isang tao (kaya walang pagtitiyak na wala na siyang iba pang gusto) subalit sa ngayon ay mainam na ring nangyari ang anumang mabuting nararamdaman.

Kung bibigyang-pansin naman ang *lugód*:

Lugód

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao sa iba na:
- (c) “may nangyaring mabuti sa akin
- (d) gusto kong mangyari ito
- (e) wala na akong iba pang gusto sa ngayon”
- (f) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng mabuti
- (g) may naramdamang gaya nito si X

Ang partikular na pagtukoy sa “naiisip ng tao sa iba” para sa kognitibong senaryo ng *lugód* ay nakalinya sa personal (“sa akin”) pagdanas nito dulot ng “pagkahalina o pagkaakit sa isang tao, bagay, hayop, at iba pa.” Mula rin dito, mahihinuhang ang damdamin ay ninanais sa isang panahon na maaaring panadalalan lamang (“gusto sa ngayon”) gaya ng *sayá*. Gayunman, kaiba sa nauna, ang pagkakagusto na tinukoy sa *lugód* ay tiyak sa pinag-uukulan (“Gusto kong mangyari ito”). Umaayon ito sa kahulugan ng *lugód* bilang katumbas ng “pagmamahal” sa wikang Kapampangan.

May bahid din ng pagkahalina o pagkaakit, karaniwan sa isang bagay, ang taong nakararamdam *aliw* at *wili*. Ito ang dahilan kung bakit ito lumulugar sa personal na danas ng katawan. Gayunman, maaaring mapag-iba ang dalawa batay sa sumusunod na kognitibong senaryo:

Aliw

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao sa iba na:
- (c) “may nangyaring mabuti sa akin
- (d) hindi ko alam na mangyayari ito
- (e) gusto kong mangyari ang gaya nito”
- (f) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng mabuti
- (g) may naramdamang gaya nito si X

Wili

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao sa iba na:
- (c) “alam ko na ngayon na may nangyaring mabuti sa akin
- (d) gusto ko nang mangyayari ito sa ngayon”
- (e) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng mabuti
- (f) may naramdamang gaya nito si X

Ang *alíw*, bagama't hindi tiyak kung mangyayari, ay inaasahan kahit papaano dahil nagbibigay ito ng ginhawa, konswelo o pampalubag-loob, o libang. Ito rin ang maituturong dahilan kung bakit sa lahat ng mga salitang pandamdaming tinatalakay, ito ang madalas na nakokomodipika na makikita sa paggamit dito sa “bahay-aliwan” at “nagbebenta ng panandaliang-alíw.” Kung ilulugar sa nabanggit, nagbabayad ang isang tao sa bahay-aliwan o sa nagbebenta ng panandaliang-alíw dahil inaasahan niyang mararating ang ganitong pakiramdam. Kung hindi, maaari niyang bawiin ang ibinayad o bawasan ang kanyang *tip*.

Kaiba sa nauna, maaaring hindi inaasahan ng tao ang *pagkawili* sa isang bagay subalit sa panahong naramdaman niya, ginugusto na niya itong mangyari sa isang tiyak na panahon na siyang dahilan ng pagnanais niyang mamalagi sa isang lugar o pagkalimot sa iba pang bagay. Dahil din dito, maaari niyang ulit-ulitin isang bagay (“gusto ko nang nangyayari ito”) gaya ng pagkawili sa panonood ng mga dramang pantelebisyon, paglalaro ng isang isports, at iba pa.

Sa kaso naman ng *ligáya*:

Ligáya

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao na:
- (c) “may nangyaring higit na mabuti sa akin
- (d) gusto kong mangyari ito
- (e) wala na akong iba pang gusto”
- (f) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng higit na mabuti
- (g) may naramdamang gaya nito si X

Ayon kay Bautista (31), ang *ligáya* ay karaniwang iniuugnay sa higit na malalim na uri ng kasiyahan. Kung gayon, kung ang *sayá* ay panandalian, ang *ligáya* ay mas pangmatagalan (Javier 101). Mahihinuha ring panloob ang pagdanas ng *ligáya* (ipinahihiwatig ng “may nangyaring higit na mabuti sa akin”) dahil “kaalinsabay o bunga [ito] ng higit na pagpapalalim o kapuspusan ng pagkatao” (Bautista 31-32). Dagdag pa ni Javier (103), nararamdaman ito ng kalooban gaya na lamang ng “pagsinta, pagmamahal, at dalisay na pag-irog.”

Magkaiba rin ang kognitibong senaryo ng *galák* at *luwalhati* bagama't kapwa ito matingkad na nagagamit sa usaping panrelihiyon. Narito ang isang sipi sa Bibliya (*Ang Bagong Tipan ng Magandang Balita Biblia* 319) na nauugnay sa *galák*:

Mga kapatid, magalak kayo kapag kayo'y dumaranas ng iba't ibang pagsubok, sapagkat alam ninyo na lalong magiging matatag ang inyong pananampalataya matapos ninyong pagtagumpayan ang mga pagsubok na iyan. (Santiago 1: 2-3)

Mahihinuha na ang *galák* ay nagaganap sa loob ng tao na maaaring maramdaman sa kabila ng masasamang nangyayari sa labas. Gayunman, maaaring maganap ang realisasyon sa *galák* kapag naunawaan na lubhang positibo (“magiging matatag ang inyong pananampalataya”; “ikinagagalak kitang makilala” para sa isang personalidad na nais mo nang makilala noon pa man) ang kahihinatnan ng nangyayari. Mula rito, mailulugar ang *galák* sa ganitong kognitibong senaryo:

Galák

- (a) may naramdaman si X (dahil may naisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao na:
- (c) “alam ko na ngayong may nangyayaring lubos na mabuti
- (d) hindi ko inakalang mangyayari ito
- (e) gusto ko ang nangyayaring ito”
- (f) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng lubos na mabuti
- (g) may naramdamang gaya nito si X

Sa kabilang banda, ang *luwalhati* ay mauunawaan sa ganitong senaryo:

Luwalhati

- (a) may nararamdaman si X (dahil may naiisip si X)
- (b) minsan naiisip ng tao na:
- (c) “may nangyayaring lubos na mabuti
- (d) gusto kong nangyayari ito
- (e) wala na akong gugustuhin pa”
- (f) kapag naiisip ito ng tao, nakararamdam siya ng lubos na mabuti
- (g) may nararamdamang gaya nito si X

Sa paliwanag ni Obispo David (sipi kay Javier 103), ang *luwalhati* ang ituktok ng sarap at *sayá* (“lubos na mabuti”). Maididikit ito sa pakahulugang “kaligayahang walang hanggan,” na nagsasaad naman na ang taong nakararamdam ay tinitiyak na ninanais itong mangyari sa kasalukuyan hanggang sa malayong hinaharap (“wala na akong gugustuhin pa”). Ito marahil ang dahilan kung bakit ang *luwalhati* ang siyang litaw na ginagamit ng mga awitin at dasal sa simbahang Katoliko (e.g. “Luwalhati sa Diyos,” “Luwalhati sa Ama, sa Anak, at sa Espiritu Santo”) – isang damdaming lubos na mabuti at nakapangyayari sa lahat.

PAGLALAGOM

Lantad na ngang maituturing ang pagiging malay ng mga Pilipino sa nadarama at nararamdaman. Ang pag-aaral na isinagawa hinggil sa salitang pandamdaming tumutukoy sa “sayá” ay isang pag-aalingawngaw sa malaon nang sinasabing katangian natin. Gayunman, bukod sa simpleng pagtanggap dito, binubuksan ng pag-aaral ang partikular at kompleksikong pagpapakahulugan sa “sayá” na nasasalamain sa sariling wika. Mahahango din dito, kung gayon, ang isang malaking larangan ng pananaliksik na nagtatampok sa pananaw-pandaigdig ng mga Pilipino sa usaping damdamin.

Mula sa pagtatambalan ng pormularyo ng NSM at ng pag-unawa sa wika at kulturang Pilipino, maaaninag ang pagkakatulad at pagkakaiba, kasaklawan at kalaliman ng mga salitang pandamdaming natalakay na siyang nagbibigay-bisa upang mabuksan ang paggamit nito sa mga diskursong sikolohikal tungo sa intelektwalisasyon ng wikang Filipino sa larangan ng sikolohiya. Kaugnay nito, isa rin itong hakbang sa patuloy na paglinang sa mga konseptong makabuluhan at magagamit sa disiplina ng Sikolohiyang Pilipino.

Bagama’t sa unang tingin ay maaaring lumulugar sa magkaibang dimensiyon ang NSM (unibersalista) at Sikolohiyang Pilipino (pagsasakatutubo), higit na makikita ang ugnayan nito kung babalikan ang kasaysayan at pag-unlad ng NSM. Sa loob ng higit 40 taon, patuloy ang ebolusyon ng mga elementong itinuturing na *universal semantic primitives* dulot ng mga kros-linggwistikong imbestigasyon tungo sa paglalata ng natural na wika na hindi nakatali sa dominasyong Anglo-akademiko. Mula rito, maididikit ang lapit na pagsasakatutubo ng Sikolohiyang Pilipino dahil nakapaghahain ang ganitong tunguhin ng pagpapatibay at maaaring pagpuna sa talaang nabuo tungo sa unibersal na pag-unawa ng mga salitang pandamdamin.

Mahalagang bigyang-diin ang pagsusuring naganap ay nasa inisyal na bahagi pa lamang at kung gayon, malaki pa ang nararapat gawin upang mapalawig at ganap na makapag-ambag sa literatura ng araling emosyon. Gaya ng nagawa na sa mga wikang Espanyol at Malay, maaaring sa proseso ng imbestigasyon ay makapaghambing ng mga elemento mula sa NSM at sa wikang Filipino at mula rito ay mahango ang tiyak na tumbas ng *semantic primitives* sa ating wika. Makapag-aambag sa tiyak na pag-unawa sa mga elementong ito ang pagsangguni sa mga tagapagsalita ng wikang Filipino hinggil sa pagpapakahulugan at paggamit sa mga salita, halimbawa na lamang ang “dama” at “damdam” para sa elementong “feel.” Kaugnay naman ng pormulasyon ng paliwanag/senaryo ng mga salitang pandamdamin, makabubuti ring tingnan ang iba pang literatura (gaya ng dimensiyong *loob-labas*) at mismong gamit ng salita, hindi lamang ng wikang Filipino kundi maging ng mga wika sa Pilipinas, sa pang-araw-araw na pakikipag-ugnayan.

Sa masigasig na pananaliksik sa larangang ito, tunay na makaaalpas sa limitasyon ng etnosentriko/Anglosentrikong pagtingin tungo sa pag-unawa sa damdamin na lubog sa sariling wika at kultura.

END NOTE

- ¹ Para sa pag-aaral na ito, ang salitang “emosyon” ang gagamitin ng mananaliksik para tukuyin ang mga naging pag-aaral sa larangan sa labas ng bansa. Ang “damdamin” ay partikular na gagamitin sa bahagi ng pagdalumat dito sa kontekstong Pilipino, partikular sa pagsasakatutubo mula sa loob ng mga salitang tumutukoy sa “saya.”

SANGGUNIAN

- Almario, Virgilio S., ed. *UP Diksiyonaryong Filipino*. Quezon City: UP Sentro ng Wikang Filipino-Diliman and Anvil Publishing Inc., 2010. Print.
- Ang Bagong Tipan ng Magandang Balita*. Manila: Philippine Bible Society, 1984. Print.
- Atkinson, Rita L., et al., eds. *Introduction to Psychology*. 9th ed. USA: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1987. Print.
- Bautista, Violeta V. “Gaan at Gana sa Buhay: Sikolohiya ng Sarap, Ligaya at Ginhawa sa Pananaw ng Sikolohiyang Pangklinika.” *ISIP: Mga Kaisipan sa Sikolohiya, Kultura at Lipunang Pilipino* 1 (2011): 15-44. Print.
- Ciccarelli, Sandra K., and J. Noland White, eds. *Psychology*. 2nd ed. Singapore: Pearson Education South Asia Pte Ltd., 2009. Print.
- Clifton, Jon. “Singapore Ranks as Least Emotional Country in the World: Residents Living in the Philippines Are the Most Emotional.” *Gallup*. 21 November 2012: n.p. Web. 7 February 2014.
- Diksiyunaryo Filipino-Filipino 2000*. Manila: Sangay ng mga Paaralang Lungsod ng Maynila, 2000. Print.
- Diksiyunaryo ng Wikang Filipino*. Sentinyal ed. Manila: Komisyon sa Wikang Filipino, 1998. Print.
- Durst, Uwe. “The Natural Semantic Metalanguage Approach to Linguistic Meaning.” *Theoretical Linguistics* 29.3 (2003): 157-200. Print.
- Enriquez, Virgilio G. “Ang Intelektwalisasyon ng Wikang Filipino sa Disiplina ng Sikolohiya.” Lecture. Bilinggwalismo sa Pamantasan. FEU Auditorium, Far Eastern University, Manila. 15 August 1977. Print.
- . “Nanganib nga ba ang Sikolohiyang Pilipino Dahil sa Wikang Ingles?” *Sikolohiya ng Wikang Filipino*. Eds. Lilia F. Antonio and Ligaya Tiamson-Rubin. Quezon City: C&E Publishing Inc., 2003. 50-57. Print.

- . "Sikolohiyang Pilipino: Perspektibo at Direksyon." *Sikolohiyang Pilipino: Teorya, Metodo at Gamit*. Ed. Rogelia Pe-Pua. Quezon City: U of the Philippines P, 1982. 5-21. Print.
- . "Towards Cross-Cultural Knowledge through Cross-Indigenous Methods and Perspective." *Sikolohiyang Pilipino: Teorya, Metodo at Gamit*. Ed. Rogelia Pe-Pua. Quezon City: U of the Philippines P, 1982. 120-130. Print.
- Enriquez, Virgilio G., and Amelia B. Alfonso. "Ang Pananaw sa Buhay at *Weltanschauung* na Mahihiwatigan sa Sikolohiya ng Wikang Tagalog." *Mga Babasahin sa Sikolinggwistikang Filipino*. Eds. Lilia F. Antonio, Anatalia G. Ramos, and Aura Albano-Abiera. Quezon City: C&E Publishing Inc., 2011. 77-91. Print.
- Epistola, Silvino V. "Wika at Kamalayan." *Mga Babasahin sa Sikolinggwistikang Filipino*. Eds. Lilia F. Antonio, Anatalia G. Ramos, and Aura Albano-Abiera. Quezon City: C&E Publishing Inc., 2011. 22-29. Print.
- Goddard, Cliff. *Semantic Analysis: A Practical Introduction*. New York: Oxford UP Inc., 1998. Print.
- Gonzalez, Andrew B. *Diksiyunaryong Monolingwal sa Filipino*. Manila: De La Salle UP, 2005. Print.
- Heelas, Paul. "Emotion Talk across Cultures." *The Emotions: Social, Cultural and Biological Dimensions*. Eds. Rom Harré and W. Gerrod Parrott. London: SAGE Publications, 1996. Print.
- Javier, Roberto E. Jr. "Mahirap Ka na nga, Malulungkot Ka pa, Mas Mahirap 'Yon! Pagiging Masayahin at Paraan ng Pag-agapay ng Karaniwang Pamilyang Filipino sa Harap ng Hirap." *Malay* 23.1 (2010): 99-109. Print.
- Kachru, Braj B. "Englishization and Contact Linguistics: Dimensions of the Linguistics Hegemony of English." *English and Language Planning: A Southeast Asian Contribution*. Eds. Thiru Kandiah and John Kwan-Terry. Singapore: Times Academic P, 1994. 19-49. Print.
- Maggay, Melba Padilla. *Pahiwatig: Kagawiang Pangkomunikasyon ng Filipino*. Quezon City: Ateneo de Manila UP, 2002. Print.
- Pe-Pua, Rogelia, and Elizabeth Protacio-Marcelino. "Sikolohiyang Pilipino: Pamana ni Virgilio G. Enriquez." *Binhi* 1.1 (2002): 1-40. Print.
- Pe-Pua, Rogelia. "Kros-Katutubong Perspektibo sa Metodolohiya: Ang Karanasan ng Pilipinas." *Binhi* 2.1 (2005): 1-37. Print.
- Salazar, Zeus A. "Ang Kamalayan at Kaluluwa: Isang Paglilinaw ng Ilang Konsepto sa Kinagisnang Sikolohiya." *Sikolohiyang Pilipino: Teorya, Metodo at Gamit*. Ed. Rogelia Pe-Pua. Quezon City: U of the Philippines P, 1982. 83-92. Print.
- Santos, Vito C., and Luningning E. Santos. *New Vicassan's English Pilipino Dictionary*. Pasig: Anvil Publishing Inc., 1995. Print.

Silverio, Julio F. *Bagong Diksiyunaryong Pilipino-Pilipino*. Manila: National Book Store, 1980. Print.

The New Filipino with English Dictionary. Manila: Enclave Foundation, 2007. Print.

Wierzbicka, Anna. "Human Emotions: Universal or Culture Specific?" *American Anthropologist* 88.3 (1986): 584-594. *JSTOR*. Web. 28 August 2013.

---. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. United Kingdom: Cambridge UP, 1999. Print.

---. "Language and Metalanguage: Key Issues in Emotion Research." *Emotion Review* 1.1 (2009): 3-14. *SAGE*. Web. 1 October 2013.

---. "Overcoming Anglocentrism in Emotion Research." *Emotion Review* 1.1 (2009): 21-23. *SAGE*. Web. 1 October 2013.

Jayson D. Petras <jaysonpetras_upd@yahoo.com> currently teaches at the Department of Filipino and Philippine Literature, College of Arts and Letters, University of the Philippines Diliman. He is also an affiliate faculty of UP Diliman Extension Program in Pampanga at UP Open University. He is a member/officer of the Pambansang Samahan sa Wika, Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino, and Pilandokan Ink. His publications include *Teksbuk sa Pagsasalin* (co-author), *Salindaw: Varayti at Baryasyon ng Filipino* (co-editor), and *Diwa E-Journal: Kasaysayan, Lipunan*, at *Sikolohiyang Pilipino* Vol. 1 No. 1 (co-editor).